

RAQAMLI AXBOROT MUHITIDA YOSHLARNING MANIPULYATIV AXBOROTLARNI ANIQLASH VA ULARGA QARSHI PSIXOLOGIK HIMOYA STRATEGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

S.B.Qosimova¹

Mas'ul muallif: Qosimova Sarvinoz Baxtiyorovna, Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrası dotsenti, Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

e-mail: E-mail:
s.b.qosimova@buxdu.uz

Accepted: 11 Avgust 2026
Published: 11 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Qosimova, S. B. RAQAMLI AXBOROT MUHITIDA YOSHLARNING MANIPULYATIV AXBOROTLARNI ANIQLASH VA ULARGA QARSHI PSIXOLOGIK HIMOYA STRATEGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH / S. B. Qosimova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 7, № 2. — B. 63–66.

1. Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrası dotsenti, Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli axborot muhitida yoshlarning manipulyativ axborotlarni aniqlash va ularga qarshi psixologik himoya strategiyalarini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Zamonaviy raqamli makonda ijtimoiy tarmoqlar va internet platformalari axborot almashinuvi bilan bir qatorda, shaxs ongiga ta'sir etuvchi kuchli psixologik vositaga aylangan. Tadqiqotda manipulyativ axborotlarning asosiy xususiyatlari, jumladan, emotsional ta'sir kuchi, faktlarni buzib ko'rsatish va stereotiplarni shakllantirish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, yoshlarning bunday axborotlarni aniqlash qobiliyatini oshirishda tanqidiy fikrlash, media savodxonlik va refleksiv tahlilning o'rnini alohida ta'kidlangan. Psixologik himoya strategiyalari sifatida kognitiv filtratsiya, emotsional regulatsiya va axborotni tekshirish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim omillar sifatida ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari raqamli muhitda ongli axborot iste'moli va psixologik barqarorlikni ta'minlashda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli axborot muhiti, manipulyatsiya, psixologik himoya, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, yoshlar psixologiyasi, axborot xavfsizligi.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРАТЕГИЙ ВЫЯВЛЕНИЯ МАНИПУЛЯТИВНОЙ ИНФОРМАЦИИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ ОТ НЕЁ У МОЛОДЁЖИ В ЦИФРОВОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЕ

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы выявления манипулятивной информации молодежью в цифровой информационной среде и совершенствования стратегий психологической защиты. Современное цифровое пространство, включая социальные сети и интернет-платформы, стало не только средством обмена информацией, но и мощным инструментом психологического воздействия на сознание личности. В исследовании рассматриваются основные характеристики манипулятивной информации, включая эмоциональное воздействие, искажение фактов и формирование стереотипов. Особое внимание уделяется роли критического мышления, медиаграмотности и рефлексивного анализа в повышении способности молодежи распознавать подобные воздействия. В качестве стратегий психологической защиты рассматриваются когнитивная фильтрация, эмоциональная регуляция и навыки проверки информации. Результаты исследования подчеркивают необходимость комплексного подхода к формированию информационной безопасности и психологической устойчивости молодежи в цифровой среде.

Ключевые слова: цифровая информационная среда, манипуляция, психологическая защита, медиаграмотность, критическое мышление, молодежная психология, информационная безопасность.

IMPROVING YOUTH STRATEGIES FOR IDENTIFYING MANIPULATIVE INFORMATION AND ENHANCING PSYCHOLOGICAL PROTECTION AGAINST IT IN THE DIGITAL INFORMATION ENVIRONMENT

Abstract. This article analyzes the identification of manipulative information among young people in the digital information environment and the improvement of psychological defense strategies against it. In the modern digital space, social networks and online platforms have become not only tools for information exchange but also powerful means of psychological influence on individuals' consciousness. The study examines the main characteristics of manipulative information, including emotional appeal, distortion of facts, and stereotype formation mechanisms. Special attention is given to the role of critical thinking, media literacy, and reflective analysis in enhancing youth's ability to detect such influences. Psychological defense strategies such as cognitive filtering, emotional regulation, and information verification skills are also discussed. The findings highlight the need for a comprehensive approach to ensuring information security and psychological resilience among youth in the digital environment.

Keywords: digital information environment, manipulation, psychological defense, media literacy, critical thinking, youth psychology, information security.

Kirish. Zamonaviy davrda raqamli axborot muhiti inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib borgan bo'lib, ayniqsa yoshlar kundalik axborotning asosiy qismini internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali qabul qilmoqda. Xalqaro raqamli statistika ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha internet foydalanuvchilari soni milliardlab kishini tashkil etadi va ularning katta qismi ijtimoiy platformalarda faol hisoblanadi. Bu esa axborot almashinuvi jarayonini tezlashtirgan bo'lsa-da, bir vaqtning o'zida manipulyativ va ishonchsiz ma'lumotlarning ham keng tarqalishiga sabab bo'lmoqda.

Bugungi kunda raqamli platformalarda tarqatilayotgan kontentning katta qismi algoritmik tizimlar orqali foydalanuvchi qiziqishlariga moslashtiriladi. Natijada "axborot pufagi" (information bubble) va "aks-sado kamerasi" (echo chamber) kabi hodisalar yuzaga kelib, shaxsning muqobil fikrlarni ko'rish imkoniyati cheklanadi. Bu holat yoshlarning axborotni tanqidiy tahlil qilish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularni emotsional va beryoqlama qarorlar qabul qilishga moyil qiladi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, manipulyativ axborotlar odatda insonning kognitiv xatoliklari, emotsional reaksiyalari va ijtimoiy ishonch mexanizmlariga tayanadi. Reklama, siyosiy targ'ibot va ijtimoiy tarmoqlardagi virusli kontent orqali shaxsning qaror qabul qilish jarayoni ongli va ongsiz ravishda yo'naltirilishi mumkin. Ayniqsa yoshlar auditoriyasi ushbu ta'sirlarga nisbatan sezgir bo'lib, ularning axborotni filtrlash va tahlil qilish ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmagan bo'lsa, manipulyatsiya xavfi yanada ortadi.

Shu nuqtai nazardan, raqamli axborot muhitida manipulyativ axborotlarni aniqlash va ularga qarshi psixologik himoya strategiyalarini shakllantirish dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayonda media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, kognitiv nazorat va emotsional regulatsiya kabi psixologik mexanizmlar muhim rol o'ynaydi. UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar ham media savodxonlikni zamonaviy fuqarolik kompetensiyasining ajralmas qismi sifatida e'tirof etib, uni rivojlantirishni global ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab kelmoqda.

O'zbekiston sharoitida ham internet foydalanuvchilari sonining o'sishi, raqamli platformalardan keng foydalanish hamda yoshlarning axborotga bo'lgan ehtiyoji ortib borishi ushbu muammoning dolzarbligini yanada kuchaytirmoqda. Shu bois yoshlarning raqamli muhitda xavfsiz axborot iste'molini ta'minlash, manipulyativ ta'sirlarga qarshi psixologik barqarorlikni shakllantirish va himoya strategiyalarini takomillashtirish bugungi kunning muhim ilmiy va amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Dolzarblik. Raqamli axborot muhitining tez sur'atlarda kengayishi natijasida ijtimoiy tarmoqlar va internet platformalari yoshlar hayotida asosiy axborot manbaiga aylanib bormoqda. Xalqaro ma'lumotlarga ko'ra, internet foydalanuvchilarining katta qismi aynan ijtimoiy tarmoqlarda faol bo'lib, kunlik axborot iste'molining asosiy ulushi shu platformalar orqali amalga oshiriladi. UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar raqamli muhitda dezinformatsiya, manipulyativ kontent va "fake news"ning keng tarqalishini global axborot xavfsizligiga jiddiy tahdid sifatida baholamoqda. Bu esa yoshlarning axborotni tanqidiy tahlil qilish va manipulyatsiyani aniqlash ko'nikmalarini rivojlantirish zaruratini kuchaytirmoqda.

O'zbekiston sharoitida ham internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish darajasi yildan-yilga ortib, yoshlar auditoriyasining raqamli platformalarga bog'liqligi sezilarli darajaga yetmoqda. Bu jarayon bir tomondan axborot olish imkoniyatini kengaytirsa, ikkinchi tomondan manipulyativ va ishonchsiz ma'lumotlarga duch kelish xavfini oshirmoqda. Shu sababli respublikada media savodxonlikni rivojlantirish, axborot xavfsizligini ta'minlash va yoshlarning psixologik barqarorligini kuchaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shu jihatdan, raqamli axborot muhitida manipulyativ axborotlarni aniqlash va ularga qarshi psixologik himoya strategiyalarini takomillashtirish bugungi kunda ham global, ham milliy miqyosda dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Raqamli axborot muhitida yoshlarning manipulyativ axborotlarni aniqlash qobiliyati va ularga qarshi psixologik himoya strategiyalarini shakllantirish masalasi zamonaviy psixologiya, media tadqiqotlari hamda kommunikatsiya fanlarida keng o'rganilgan dolzarb yo'nalishlardan biridir. Ushbu sohada olib borilgan ilmiy izlanishlar manipulyatsiya jarayoni shaxsning kognitiv, emotsional va ijtimoiy mexanizmlariga tayanishini hamda uning ta'siri ayniqsa yoshlar auditoriyasida kuchliroq namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda R. Cialdini manipulyativ ta'sirning asosiy psixologik prinsiplari sifatida ijtimoiy isbot, avtoritetga bo'ysunish, kamyoblik va o'zaro majburiyat kabi mexanizmlarni ajratib ko'rsatadi. Uning fikricha, insonlar ko'pincha ongli tahlildan ko'ra avtomatik qaror qabul qilish tizimiga tayanadi, bu esa manipulyatsiya uchun qulay sharoit yaratadi. D. Kahneman esa "tez" va "sekin" fikrlash tizimlari nazariyasi orqali manipulyativ axborotlar asosan hissiy va intuitiv fikrlashni faollashtirishini, tanqidiy va analitik fikrlash esa himoya vositasi sifatida xizmat qilishini asoslab beradi. S. Tverskiy bilan birgalikda ishlab chiqilgan kognitiv xatoliklar konsepsiyasi ham manipulyatsiyaning psixologik asoslarini tushinishda muhim o'rin tutadi.

A. Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasi esa shaxsning xulq-atvori kuzatuv va taqlid orqali shakllanishini ko'rsatib, raqamli muhitda influencerlar va ijtimoiy tarmoq kontentining yoshlar ongiga ta'sirini ilmiy jihatdan izohlaydi. P. Freire esa tanqidiy ong (critical consciousness) konsepsiyasi orqali shaxsning axborotni passiv qabul qilmasdan, uni tahlil qilish va ijtimoiy kontekstda baholash qobiliyatini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi.

Media savodxonlik bo'yicha tadqiqotlarda D. Buckingham va R. Hobbs yoshlarni faqat axborot iste'molchisi emas, balki uni tahlil qiluvchi va qayta ishlovchi subyekt sifatida shakllantirish muhimligini asoslab bergan. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan media va axborot savodxonligi konsepsiyasi esa raqamli jamiyatda shaxsning axborot manbalarini tekshirish, ishonchliligini baholash va manipulyativ kontentni aniqlash kompetensiyasini rivojlantirishni global ta'lim

siyosatining muhim yo'nalishi sifatida belgilaydi.

Rus psixologiya maktabida L. S. Vygotskiy shaxs psixik rivojlanishining ijtimoiy-madaniy tabiatini asoslab, tafakkurning shakllanishi ijtimoiy muhit va kommunikatsiya jarayonlari bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. A. N. Leontyev faoliyat nazariyasi doirasida ong va faoliyat birligi tamoyilini ilgari surib, shaxs xulq-atvorining ijtimoiy faoliyat jarayonida shakllanishini izohlaydi. S. L. Rubinshteyn esa tafakkurni shaxsning ichki psixologik faoliyati sifatida talqin qilib, mustaqil fikrlash va ichki tahlil mexanizmlarining ahamiyatini yoritadi.

Zamonaviy rus olimlaridan D. A. Leontyev shaxsning ma'no tizimi va ichki resurslari psixologik himoya asosini tashkil etishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, hayotiy ma'nolar tizimi rivojlangan shaxs tashqi manipulyativ ta'sirlarga nisbatan ancha barqaror bo'ladi. V. A. Petrovsky esa refleksivlik va subyektiv faollikni manipulyatsiyaga qarshi muhim psixologik himoya mexanizmi sifatida ko'rsatadi.

Umuman olganda, xorijiy va rus olimlarining ilmiy qarashlari shuni ko'rsatadiki, raqamli axborot muhitida manipulyativ axborotlarni aniqlash va ularga qarshi psixologik himoya strategiyalarini shakllantirish ko'p qatlamli jarayon bo'lib, u kognitiv rivojlanish, tanqidiy fikrlash, media savodxonlik va ichki psixologik resurslarning uyg'unlashuviga asoslanadi. Shu sababli yoshlarni raqamli muhitda himoya qilish faqat texnik emas, balki chuqur psixologik va pedagogik yondashuvni ham talab etadi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot raqamli axborot muhitida yoshlarning manipulyativ axborotlarni aniqlash qobiliyati va ularga qarshi psixologik himoya strategiyalarini baholashga qaratilgan bo'lib, unda miqdoriy (quantitative) yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari talabalari orasida amalga oshirildi. Tanlanma guruh yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanishi va raqamli axborot oqimiga tez moslashishi bilan asoslandi. Ma'lumotlar 5 ballik Likert shkalasiga asoslangan standart so'rovnoma orqali yig'ildi. Ushbu metodika respublika psixologik-pedagogik tadqiqotlarida keng qo'llanilib, ishonchliligi yuqori bo'lgan instrument sifatida e'tirof etiladi.

Yig'ilgan ma'lumotlar SPSS 26.0 dasturida qayta ishlanib, deskriptiv statistika, Cronbach Alpha ishonchlilik testi hamda Pearson korrelyatsiya tahlili amalga oshirildi. Bu yondashuv psixologik o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va manipulyativ axborotlarni aniqlash ko'nikmasiga ta'sir etuvchi omillarni statistik jihatdan baholash imkonini berdi.

Jadval 1.

Quyida SPSS tahlillari asosida olingan natijalar keltirilgan:

O'zgaruvchilar	O'rtacha qiymat (Mean)	Standart og'ish (SD)	Cronbach Alpha	Korrelyatsiya (r)	Talqin
Tanqidiy fikrlash	3.72	0.70	0.86	0.74**	Yuqori daraja
Media savodxonlik	3.65	0.73	0.84	0.71**	Yuqori daraja
Emotsional barqarorlik	3.58	0.76	0.82	0.68**	O'rtacha-yuqori
Psixologik himoya strategiyalari	3.60	0.69	0.85	0.77**	Yuqori daraja
Manipulyativ axborotni aniqlash	3.40	0.80	0.81	1.00	O'rtacha daraja

Izoh: ** $p < 0.01$

Jadval natijalaridan ko'rinadiki, tanqidiy fikrlash va media savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan respondentlarda manipulyativ axborotlarni aniqlash ko'nikmasi ham sezilarli darajada rivojlangan. Pearson korrelyatsiya ko'rsatkichlari barcha asosiy psixologik omillar bilan ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Ayniqsa psixologik himoya strategiyalari (kognitiv filtratsiya, emotsional regulatsiya va refleksiv tahlil) manipulyativ axborotni aniqlash darajasiga eng kuchli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Cronbach Alpha qiymatlari 0.80 dan yuqori bo'lib, ishlatilgan so'rovnoma instrumentining ichki ishonchliligi yuqori ekanligini bildiradi. Bu esa olingan natijalarning ilmiy jihatdan asoslangan va barqaror ekanligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, metodologik yondashuv O'zbekiston sharoitida qo'llaniladigan zamonaviy psixodiagnostik va statistik usullarga asoslangan bo'lib, tadqiqot natijalari raqamli axborot muhitida yoshlarning psixologik himoya mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun ishonchli empirik asos yaratadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari raqamli axborot muhitida yoshlarning manipulyativ axborotlarni aniqlash qobiliyati bevosita ularning kognitiv va psixologik rivojlanish darajasi bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Zamonaviy axborot makonida kontentning tezkorligi, emotsional jozibadorligi va algoritmik saralanishi yoshlarni chuqur tahlildan ko'ra tezkor qaror qabul qilishga undaydi. Shu sababli manipulyativ axborotlar ko'pincha aynan hissiy reaksiyalar orqali ta'sir ko'rsatib, shaxsning tanqidiy fikrlash jarayonini chetlab o'tadi.

Olingan natijalarga ko'ra, tanqidiy fikrlash va media savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan yoshlar axborotni mustaqil tahlil qilish, manbalarni tekshirish va faktlarni ajratish jarayonida ancha faol ekanligi kuzatildi. Bu esa ularning manipulyativ kontentni tezroq aniqlashi va unga nisbatan ongli munosabat bildirishini ta'minlaydi. Aksincha, ushbu ko'nikmalari rivojlanmagan shaxslarda emotsional ta'sirga berilish, stereotiplarga ishonish va axborotni filtrlamasdan qabul qilish holatlari ko'proq uchraydi.

Shuningdek, emotsional barqarorlik va psixologik himoya strategiyalarining rivojlanganligi yoshlarning raqamli muhitdagi stress va axborot bosimiga chidamliligini oshiradi. Bunday shaxslar nafaqat manipulyativ axborotni tez aniqlaydi, balki unga nisbatan ichki psixologik muvozanatni saqlab qoladi. Bu esa ularning qaror qabul qilish jarayonini yanada barqaror va ongli qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash, media savodxonlik va psixologik himoya strategiyalarining uyg'un rivojlanishi yoshlarni raqamli axborot muhitidagi manipulyativ ta'sirlardan samarali himoya qiladi. Shu sababli ta'lim jarayonida ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan kompleks yondashuvni joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari raqamli axborot muhitida yoshlarning manipulyativ axborotlarga nisbatan himoyasizligi yoki aksincha, barqarorligi bir qator psixologik va kognitiv omillar bilan belgilanishini ko'rsatadi. Zamonaviy internet va ijtimoiy tarmoqlar sharoitida axborot oqimining keskin ortishi, uning tezkor va emotsional xarakterga ega bo'lishi yoshlar ongida tanqidiy tahlil jarayonini murakkablashtiradi hamda ularni manipulyativ ta'sirlarga nisbatan sezgir qilib qo'yadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, tanqidiy fikrlash, media savodxonlik va refleksiv tahlil ko'nikmalari rivojlangan yoshlar axborotni chuqurroq tahlil qiladi, manbalarni solishtiradi va ishonchlilik darajasini baholashda ongli yondashuvni qo'llaydi. Bu esa ularning manipulyativ kontentni aniqlash va unga nisbatan psixologik immunitet hosil qilish imkoniyatini sezilarli darajada oshiradi. Aksincha, ushbu ko'nikmalari yetarli shakllanmagan shaxslarda emotsional ta'sirga berilish, stereotipik fikrlash va axborotni tanqidiy filtrlamasdan qabul qilish holatlari ustunlik qiladi.

Shuningdek, emotsional barqarorlik va psixologik himoya strategiyalarining rivojlanganligi shaxsning tashqi axborot bosimiga nisbatan chidamliligini kuchaytirishi aniqlandi. Bu omillar birgalikda yoshlarning raqamli muhitda ongli qaror qabul qilish, mustaqil fikrlash va axborot oqimini boshqarish qobiliyatini shakllantiradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, raqamli axborot muhitida yoshlarni manipulyativ ta'sirlardan samarali himoya qilish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, media savodxonlikni oshirish hamda psixologik himoya mexanizmlarini mustahkamlash muhim ahamiyatga ega. Shu sababli ta'lim tizimida ushbu yo'nalishlarni integratsiyalashgan holda rivojlantirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Cialdini R. B. Influence: Science and Practice / R. B. Cialdini. – Boston : Pearson, 2009.
- [2] Kahneman D. Thinking, Fast and Slow / D. Kahneman. – New York : Farrar, Straus and Giroux, 2011.
- [3] Bandura A. Social Learning Theory / A. Bandura. – Englewood Cliffs : Prentice-Hall, 1977.
- [4] Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes / L. S. Vygotsky. – Cambridge : Harvard University Press, 1978.
- [5] Leontiev A. N. Activity, Consciousness, and Personality / A. N. Leontiev. – Moscow : Progress Publishers, 1977.
- [6] Rubinstein S. L. Fundamentals of General Psychology / S. L. Rubinstein. – Moscow : Pedagogika, 1989.
- [7] Leontiev D. A. Psychology of Meaning / D. A. Leontiev. – Moscow : Smysl, 2003.
- [8] Petrovsky V. A. Personality in Psychology: Subjectivity Paradigm / V. A. Petrovsky. – Moscow : Akademiya, 1996.

2021